

KÁPOLNÁS OLIVÉR*

Ivanics Mária:

Hatalomgyakorlás a steppén. A Dzsingisz-náme nomád

világa. Budapest: MTA Bölcsészettudományi

Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2017. 336 pp.

Ivanics Mária most megjelent könyvében évtizedes kutatásainak eredményeit összegzi. A kötetben az Arany Horda jelenti a kiindulási pontot, de ezen kívül a Mongol Birodalomról és utódállamairól szóló források kapcsán is keresi a választ arra, hogy min nyugodott a legitimáció a steppén, mik voltak ennek a jelei, hogyan gyakorolta az uralkodó a hatalmat, és egyáltalán, milyen volt az ideális nomád fejedelem? A kötet végében hatvan oldalt a *Defter-i Dzsingisz-náme*, azaz *Dzsingisz mondakönyve* bemutatására és fordításának közreadására szánt a szerző. Ez akár külön kötetben is megjelenhetett volna, mert önmagában is megállja a helyét. A forráskiadás az egyik legszebb munka, melyet egy orientalista végezhet. Egy elméleti fejtegetéseket tartalmazó könyv gyorsan elavulhat, ezzel szemben egy jó fordítást évtizedek múlva is forgatni fognak. Példaként álljon itt *A mongolok titkos története*, mely Ligeti Lajos gondozásában 1962-ben jelent meg magyar nyelven, s a mai napig sokan használják és idézik. Vélhetően Ivanics Mária *Dzsingisz-náme* fordításának is ugyanez lesz a sorsa.

A 13. század után Dzsingisz kán a steppei történeti gondolkodás egyik sarokpontjává vált, ennek fő oka, hogy a Mongol Birodalom utódállamaiban és az azokból kinövő új államokban is Dzsingisz leszármazottai uralkodtak, akik a nagy kánra saját ősükként tekintettek. A Dzsingisszel kapcsolatos írott és szóbeli hagyomány nagymértékben változott, ahogyan különböző kulturális hatások érték. Ennek fényében nem meglepő, hogy feltehetően a 17. században keletkezett baskíriai *Dzsingisz-náme* alig néhány ponton mutat hasonlóságot az ugyanebből a korból származó mongol krónikákkal.

A kötet első fejezete az Arany Horda történetét mutatja be röviden, majd a következőben a szerző számba veszi a belső forrásokat, amiből kiderül,

* Jelen írás az OTKA 116568 számú pályázatának támogatásával készült.

hogy több műnek nemhogy fordítása, de még szövegkiadása sincs. A harmadik fejezetet a legitimáció kérdésének szenteli a szerző, ebben forrásokra alapozva mutatja be Dzsingisz és más uralkodók legitimációját. Az ezt követő fejezetben a hatalmi jelvények (inszigniak) kapnak helyet, a téma elsősorban a kánválasztások alkalmával használt tárgyak nyomán kerül kifejtésre. A 13. századi mongol állam és az Arany Horda uralkodóinak beiktatási ceremóniáit mutatja be, párhuzamként néhány korábbi eseményt is idéz, végül a *Dzsingisz-námé*ban felbukkanó hatalmi jelvények bemutatása következik. Az ötödik fejezet a hatalom gyakorlásáról szól, ez a nomádok, illetve a fejedelemség elméleti szinten történő bemutatásával kezdődik. Nagyon érdekes az a megállapítás, hogy „a nomádok között az államiság csirái kizárólag külső feladatok megoldására jöttek létre.”¹ A fejezetben a szerző kettős, hármas és négyes rendszereket mutat ki a Mongol Birodalomban és az Arany Hordában. A nemzetségről szóló fejezet a következő, itt elsősorban a *Dzsingisz-námé*ban található nemzetségek szerepelnek. Színfoltja a könyvnek a különböző nemzetségek tamgáinak, jelszavainak, fáinak és madarainak bemutatása. Az utolsó előtti fejezetben az ideális nomád fejedelem tulajdonságait ismerteti a szerző az ellenpéldájukkal egyetemben.

A kötet nagy érdeme, hogy – ahol csak lehetséges – elsődleges forrásokat használ. Legtöbb esetben idézi is azokat, ahol szükséges, új fordításban, amihez más, az adott területen jártas kutatók segítségét vette igénybe, ami példaértékű. Ugyanakkor kissé hiányolom a mongol krónikairodalom szerepeltetését a kötetben. Ezt egyébként nem rónám fel hibának, ugyanis a legtöbb krónikának nincsen fordítása, csak mongol nyelven érhetőek el. Ugyanez, sőt rosszabb a helyzet a mandzsu nyelvű forrásokkal, mivel nagy részük csak mandzsu kori kiadásban olvasható, ezekhez pedig nehézkes a hozzáférés. E téren szerencsére az utóbbi években javulás tapasztalható, mert több gyűjtemény is elérhetővé vált online.

Mongol és mandzsu stúdiumokkal foglalkozó kutatóként néhány apróságot szeretnék hozzáfűzni a műhöz. A „Hatalomgyakorlás a steppén” című fejezetnek a Dzsingisz kán természetfeletti legitimációjáról szóló részében, a mongol forrásokkal kapcsolatban a szerző Volker Rybatzkira hivatkozva írja, hogy *A Yuan-dinasztia történetében*, a *Yuanshi*ben 元史 Dzsingisz kán őse, Bodoncsár nem természetfeletti módon született.² A szóban forgó műben

¹ Ivanics 2017: 115.

² Ivanics 2017: 50.

azonban ez máshogy szerepel. Bálint Gábor a *Yuanshi* elejéről néhány fejezet fordítását 1895-ben közreadta, ebből idézem a kérdéses részt:

„A kínai nyelven Dai-Yuan-nak nevezett birodalom tulajdonképi neve Mongol. A mongol uralkodóház ősapja Bodancsar az Un (Ón, Uwen) családból. Bodancsar anyjának a neve Alôn Gôwa, a ki Dobon Mergent (D. mestert) férjül véve két fiat szült: a nagyobbik neve Bugô Khatagi, a másodiké Bukhôcsi Szalcsi. Dobon Mergen halála után Alôn Gôwa özvegyen maradván, egy éjjel álmában azt látta, hogy valami fehér fény a mongol sátorba jött s arany színű égi lénynyé változva fekvő ágyához jött, a mitől Alôn Gôwa megijedt és fölébredt. Attól fogva terhes lett és Bodancsart szülte. Bodancsar testalkatra és alakra nézve a közönséges embertől elütő, csendes, komoly és kevés beszédű volt; s midőn a házbeliék őt bolondnak mondták, Alôn Gôwa így szólt: »e ifjú nem bolond, későkori unokái és utódaiban nagy és fönséges lesz.«³

A Bodoncsár születésével kapcsolatos mondat a Bálint Gábor fordításának alapjául szolgáló mandzsu változatban így hangzik:

*alūn gūwa [...] emu dobori tolgin de šanggiyan elden monggon boo de dosifī . aisin i boconggo enduri ubaliyafi deduge besegen i baru jidere de . alūn gūwa gelehei getufi . tereci beye de oci bodoncar be banjija ...*⁴

Bálint Gábor ezt a részt remekül fordította, a mai fordítás így hangozhatna:

„Egyik éjjel Alan Goa álmában azt látta, hogy fehér fény süt be a jurtába. Ez aranyfényű istenné⁵ változott át, majd elindult a fekvőhelye felé. Ekkor Alan Goa megrettenve felébredt. Ettől áldott állapotba került, majd megszülte Bodoncsárt.”⁶

³ Bálint 1895: 209.

⁴ DYGSB 1828: 126–127.

⁵ A mandzsuban *enduri*, míg a mongolban a *ngri* szót találjuk.

⁶ Az értelmezés helyességét a mandzsu változat 17. században született mongol fordításán lehet ellenőrizni, ez az alábbi: *alun you-a [...] nigen söni jegüdü-dür inu cayan gerel ger-tür inu oroyad . altan önggetü ngri bolun qubiluyad . noyirsaysan siregen-ü jüg irekü-dür . alun you-a ayuysayar serijügüi . tedüi jirmusun boluyad . bodoncar-i törölüge* (DYUB 1987: 3).

Szintén a „Hatalomgyakorlás a steppén” című fejezetben, a „Legitimáció változatai a *Dzsingisz-náméban*” rész tartalmaz egy szakaszt Dzsingisz kán legitimációjával kapcsolatban. Ebben többek között szerepel az is, hogy Dzsingiszt azért nevezték el Dzsingisznek, mert egy farkas kétszer is ezt a nevet kiáltotta. A 17. században jelenik meg a mongol forrásokban a nagy kán nevének az alábbi magyarázata: „az a madár [korábban egy sziklára szállt, amiben egy pecsét volt] a jurta füstnyílására szállt és ‘dzsingisz, dzsingisz’ hangot adva csicsergett. Ez az oka annak, hogy Dzsingisznek nevezték el [a született fiút].”⁷

A „Hatalmi jelvények (inszigniák)” című fejezet első részében, a mongol *Fehér történelemből* (*Cayan teüke*) idéz a szerző. Ehhez Klaus Sagaster 1976-ban megjelent német fordítását használja. A Mongol Birodalom kilenc nagy jelvényét adja közre,⁸ s itt felmerül néhány kisebb probléma. Példának okáért a hetedik jelvény, amely a fordításban úgy szerepel, hogy „egyszerű nehéz öv.” Sagaster művében megadja a mongol eredeti szöveget is: *egel yeketü kündü büse*,⁹ amit helyesebb lenne úgy értelmezni, hogy „nagy szerencsét hozó, tekintélyes öv.”¹⁰ Ugyanitt a kilencedik jelvény, ami a német fordítás alapján így hangzik magyarul: „a birodalom nagyjainak unokái jó feladatokkal”; itt talán jobb lenne a forrás alapján¹¹ az alábbi fordítás: „hivatalukat jól ellátó vezérek szolgálata.”

„A hatalom gyakorlása” című fejezetben a szerző röviden kifejti, hogy a szekér az országot jelképezi, de nemcsak a szekeret, hanem egyes részeit is használták az együtt uralkodás vagy kormányzás kifejezésére.¹² Ez a gondolat segíthet megmagyarázni egy homályos részt a mongol hagyományban felbukkanó *A kilenc vezér magasztalása* (*yisün erlüg-ün maytatal*) című alkotásból, melyben Dzsingisz kán a kilenc vezérét dicsóítja. A különböző, eltérő változatok szerint vagy Mukaliról vagy Bogorcsiról mondja azt, hogy „nyírfa tengelyt fogó”,¹³ más változatban „nyírfa tengelyemet fogó”.¹⁴ Ez a két vezér

⁷ *Basa tere sibayun irejü erüken deger-e sayuju cinggis cinggis kemen dayun yarbai . cinggis nereyiddügsen ucir teyimü buyu.* (ANT 2002: 13).

⁸ Ivanics 2017: 75.

⁹ Sagaster 1976: 91.

¹⁰ A mongol *egel* szóhoz (ami ’közönségeset’, ’mindennapit’ jelent) van egy hasonló alakú szó (*egeli*), mely ’szerencsét’, ’bajtól mentességet’ jelent, itt valószínűleg inkább erről lehet szó. A *kündü* szó pedig egyaránt jelent nehezet és tekintélyest.

¹¹ *Tusiyal sayitu erlüg-üd-ün acinar* (Sagaster 1976: 91).

¹² Ivanics 2017: 131–132.

¹³ Jigmeddorj 2016: 34.

volt a legmagasabb rangú, így valójában elképzelhető, hogy itt a szóban forgó tengely az uralkodásra utal. Az azonban gyanúra ad okot, hogy Mukalival kapcsolatban az is szerepel, hogy „éjjel engem betakaró”,¹⁵ ami valószínűleg egy konkrét eseményre utal: egy hideg téli éjjelen Mukali és Bogorcsi virrasztottak, s ügyeltek arra, hogy az előző nap a lóról leesett és megsérült kán jól be legyen takarva.¹⁶ Így nem lehetünk biztosak, hogy a tengely itt valóban az uralkodásra utal-e vagy egy konkrét eseményre.

Szintén „A hatalom gyakorlása” című fejezetben, „A négy karacsi-bej intézménye” című részben Sagang Secennek az *Erdeni-yin tobci* című munkájából idéz egy mondatot a szerző: „miként az égen a nap és a hold, úgy felelnek meg egymásnak a kán és a *qaraci*.”¹⁷ Itt érdemes egy kis kitérőt tenni a szövegkörnyezet bemutatására. A 17. században összeállított *Erdeni-yin tobci* kifejezetten részletgazdagon, sok mondai elemmel átszőve ábrázolja Togon Temürnek, a Yuan-dinasztia utolsó uralkodójának Pekingben töltött utolsó éveit. Mindenféle baljós előjelek jelzik előre a hatalom összeomlását (például véreső), aminek következtében menekülnie kellett 1368-ban. Az egyik ilyen jel egy álom: „Egy vasagyarú vadkan bement a városba, felöklelte az embereket. Képtelen volt megtalálni a helyet, ahol bejött, így összevissza rohángált. Eközben a nap és a hold együtt nyugodott le.”¹⁸ Az uralkodó, Togon Temür több tanácsosától is megkérdezte az álom jelentését, és ezt egyikük úgy fejtette meg, hogy a vadkan jelképezte azt az embert, aki majd fellázad és elűzi, míg (és most következik a korábban idézet mondat) „a nap és a hold együttes lenyugvása pedig annak a jele, hogy az uralkodó és a köznép (*qaracu*) egyforma lesz.”¹⁹ Ezt úgy értelmezhetjük, hogy az uralkodó elveszti a hatalmát. Az értelmezést az *Erdeni-yin tobci* mandzsu fordítása segítségével lehet ellenőrizni, ebben a kérdéses mondat így szerepel: *šun biya sasa tuherengge. han albatu ilgaburakū ojoro sabi*,²⁰ ami megfelel a most javasolt fordításnak. A *qaracu* szót a mandzsu az *albatu* szóval adja vissza,

¹⁴ CQAT 1998: 29.

¹⁵ CQAT 1998: 29.

¹⁶ DYGSB 1828: 148.

¹⁷ Ivanics 2017: 139.

¹⁸ *Nigen temür soyaya-tu bodang yaqai qota-yin dotora oroju qamuγ ulus-i qat[ay]ujin yabuqui-dur . oroqu yajar-iyān olju yadan . ende tenge güyüjü yabuqui-a . naran saran qoyar jergeber singgegen* (ET 1990: 91).

¹⁹ *Naran saran qoyar jergeber singgeküü inu qan qaracu qoyar adali bolqu-yin belge buyu* (ET 1990: 91).

²⁰ MHDS 1933: 58.

ami többek között alattvalót jelent, s egészen biztosan nem használták rangosabb, magasabb pozícióban lévő egyénre.

A „Nemzetségek” című fejezetben a „Madár (*quš*) – 'a nemzetség mada-ra'” részhez kiegészítésül idéznék egy rövid elbeszélést a *Yuan-dinasztia történetéből*:

„Egy nap Sahant útközben elnyomta az álom, lefeküdt a fűbe aludni. Egy bagoly repült mellé, és huhogni kezdett. Sahannak nem tetszett ez, a csizmáját hozzávágva megölte. Ahogy hajította a lábbelit, egy kígyó esett ki belőle. Miután hazatért, Temüdzsinnek elmondta ezt az esetet, aki így szólt hozzá: – Az emberek gyűlölik a baglyokat, azonban neked ez a védőszellemed. Az utódaidnak jól tanítsd majd meg ezt, ne öljék meg a saját rokonaikat, a baglyokat!”²¹

Végeredményben egy kiváló kötetet kaptunk Ivanics Mária tollából, a *Dzsin-gisz-námé* fordítását még évtizedek múlva is idézni fogják. Nemcsak orientalisták forgathatják haszonnal, hanem többek között a magyar őstörténet iránt érdeklődők is, ami nem is titkolt célja a szerzőnek. A fentiek remélhetőleg rávilágítanak arra is, hogy milyen fontos lehet a különböző források lefordítása és kiadása, példának okáért kiváló vállalkozás lenne *A Yuan-dinasztia történetéből* Dzsin-gisz kán életrajzát Bálint Gábor nyomán újra lefordítani, és a megfelelő jegyzetekkel ellátva kiadni.

Elsődleges források

ANT 2002: *Byamba-yin Asaraγči neretü(-yin) teüke*. Közreadja: Цэвэлийн Шагдарсүрэн és И Сөн Гю, Улаанбаатар 2002.

DYUB 1987: *Dai Yuwan ulus-un bičig*. Öbör Mongγol-un Soyul-un Keblel-ün Qoriy-a.

ET 1990: *Sayang Sečen: Erdeni-yin Tobči ('Precious Summary'), A Mongolian Chronicle of 1662*. The Uрга text transcribed and edited by M. Go, I. de Rachewitz, J. R. Krueger and B. Ulaan. Canberra: The Australian National University.

²¹ *Sahan emu inenggi jugūn be yabume šadafi orhoi dele amhaha bici . hūšahū ini dalbade jifi guwembi .. sahan tere be ibiyame gūlha jafafi wahara jakade . gūlhai dorgici emu meihe tuhenjihe . sahan boo de bederefi terebe taizu temujin de donjibuha manggi taizu temujin hendume hūšahū be niyalma gemu ibiyambi .. sinde ohode urgun i enduri kai . si amaga juse omoši de saikan tacibu . terei hūncihin be ume wara sehe .. (DYGSB 1828: 181–182).*

MHDS 1933: *Monggo han sai da sekiyen: die Mandschufassung von Secen Sagan's Mongolischer Geschichte*. Kiadja: Erich Haenisch. Leipzig: Verlag Asia Major.

Másodlagos szakirodalom

Bálint Gábor 1894/95. „A mongol császárság története. (II-ik közlemény).” *Erdélyi Múzeum* 12: 209–219.

CQAT 1998. „Cinggis qaγan-u altan tobci.” In: Dorongγ-a, *Cinggis qaγan-u takil-un sudur orosiba*. Öbör Mongγol-un Arad-un Keblel-ün Qoriy-a, 21–67.

DYGSB 1828. „Dai Yuwan gurun i suduri bithe (Histoire de l'origine de l'empire mongol et de son premier fondateur Tchinghiz khan, jusqu'en 1211 de J. C.)” In: J. Klaproth (ed.) 1828. *Chrestomathie Mandchou, ou recueil de textes mandchou*. Paris: Imprimerie royale, 121–192.

Ivanics Mária 2017. *Hatalomgyakorlás a steppén. A Dzsingisz-náme nomád világa*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet.

Jigmeddorj 2016. „Some Problems of the Study on the Birch Documents of Qalq-a.” In: Sampildondov Chuluun, Hurcha, Andrian Borisov and Hiroki Oka (eds.) *Eurasian Nomadic Pastoralism*. Sendai: Center of Northeast Asian Studies, Tohoku University, 27–24.

Sagaster, Klaus 1976. *Die Weisse Geschichte (Čayan teüke). Eine mongolische Quelle zur Lehre von den Beiden Ordnungen Religion und Staat in Tibet und der Mongolei*. [Herausgegeben, übersetzt und kommentiert von Klaus Sagaster.] Wiesbaden: Otto Harrassowitz.